

**XARXA D'ESCOLES I
INSTITUTS PER LA IGUALTAT
I LA NO-DISCRIMINACIÓ
INFORME D'IMPLEMENTACIÓ I
AVALUACIÓ DE LA PRIMERA FASE
DE LA PROVA PILOT**

Barcelona, abril de 2017

**Ajuntament de
Barcelona**

Índex

1. Introducció.....	1
1.1. Condicions i escenaris d'intervenció.....	3
1.2. Condicions de la implementació del Programa.....	4
2. Enfocament i desenvolupament de la prova pilot.....	5
2.1. Formació del professorat participant.....	6
2.1.1. Procés de sensibilització.....	6
2.1.2. Procés d'aprofundiment.....	7
2.1.3. Experimentació a l'aula.....	9
2.2. Aspectes d'organització funcional.....	11
2.2.1. Acreditació de la formació. Nombre d'hores i de participants.....	11
2.2.2. Grups experimentals d'alumnat	11
2.2.3. Centres d'implementació.....	12
2.2.4. Recursos pedagògics d'ampliació i aprofundiment a l'aula.....	12
2.2.4.1. Els tallers a càrrec d'entitats especialitzades.....	13
2.2.4.2. Les maletes pedagògiques.....	14
3. Avaluació.....	15
3.1. Disseny i calendari d'avaluació.....	15
3.2. Instruments d'avaluació.....	15
3.3. Dades de l'avaluació de procés.....	17
3.4. Dades de l'avaluació de resultats.....	17
3.4.1. Avaluació per eixos temàtics.....	17
3.4.1.1. Actitud igualitària cap als sexes.....	18
3.4.1.2. Actitud igualitària cap a la diversitat afectiu sexual i de gènere.....	18
3.4.1.3. Actitud igualitària cap a la diversitat ètnica i cultural.....	19
3.4.1.4. Actitud igualitària cap a la diversitat funcional	20
3.4.1.5. Empatia.....	20
3.4.1.6. Violència quotidiana entre iguals i (només a Educació Secundària) relacions abusives de parella.....	21
4 Resultats	22
4.1. Cicle inicial d'educació primària.....	24
4.2. Cicle mitjà d'educació primària.....	25
4.3. Cicle superior d'educació primària.....	26
4.4. Primer cicle d'educació secundària obligatòria.....	27
4.5. Segon cicle d'educació secundària obligatòria.....	28
5. Conclusions sobre l'avaluació.....	30
6. Pressupost.....	31
7. Línies de futur.....	32

1. Introducció

Durant dos cursos acadèmics, 2014-2015 i 2015-2016, ha tingut lloc el desplegament de la primera fase de la Prova Pilot del Programa *Xarxa d'Escoles i Instituts per la Igualtat i la No-Discriminació* a sis centres d'educació primària i cinc d'educació secundària obligatòria, que han funcionat com a escoles i instituts experimentals.

Donat que aquesta implementació ha tingut lloc en contextos reals i no en un laboratori, els esdeveniments han exigint la incorporació de modificacions a la planificació inicial per tal de fer viable la seva execució. Aquestes circumstàncies accentuen una de les característiques del Programa que convé tenir molt present a l'etapa de Generalització. Es tracta del *caràcter viu* de la intervenció, que **requereix d'una gran versatilitat funcional** per poder assolir els objectius plantejats.

El **grup diana del Programa ha estat el professorat**, ja que es considera que és qui pot contribuir en major mesura a la transformació de la institució escolar. Degut a la transcendència dels continguts treballats, els canvis potencials que s'hi puguin operar no només afecten el seu àmbit professional sinó també, i de manera significativa, els aspectes personals i relacionals de les seves pròpies vides.

Seymour Sarason (2003) en *El predecible fracaso de la reforma educativa* declara que “... reconèixer i intentar canviar les relacions de poder, especialment en institucions tradicionals complexes, és una de les tasques més complicades que els éssers humans podem emprendre”. Té molt de sentit tenir en compte que “allò que és personal és polític” i que la praxis docent està impregnada per la visió del món que cada professional en té, pel seu sistema de valors i les seves creences, per les seves pràctiques socials, és a dir pel que s'anomena *currículum ocult*.

El fet de treballar a l'aula els prejudicis, estereotips i falses creences implícits a les pràctiques pedagògiques i relacionals no és innocu, no és neutral, no deixa indiferent cap persona. Per tant, abordar un Programa d'aquestes característiques és un repte de grans dimensions que requereix d'un acompanyament molt acurat **durant un període de temps mínim de deu anys, per poder incidir en un canvi actitudinal**.

Les activitats didàctiques proposades, per si mateixes, no poden garantir una incidència en l'alumnat si no és a través del professorat que les implementa, des d'una perspectiva consistent, en aspectes de diversitat i discriminació basades en factors com sexe, gènere, opcions afectiu sexuals, origen, cultura i funcionalitat.

Els recursos d'aprofundiment, que han estat els tallers i les maletes pedagògiques, també s'han d'emmarcar en un contínuum de treball per superar el caràcter puntual de les intervencions, que sens dubte té com a protagonista al professorat.

L'avaluació, tant en els aspectes de procés com en els de resultats, ha estat interrelacionada de manera ajustada al desenvolupament del Programa i aporta evidències suficients per

rendir comptes de manera acurada sobre els efectes del treball realitzat. **A la llum de la informació recollida es pot avançar que, el Programa surt consolidat.**

1.1. Escenaris d'intervenció

L'equip de la Universitat de Barcelona, encarregat de l'avaluació del Programa, va realitzar una selecció de centres a partir dels índex dels que disposa el Consorci d'Educació de Barcelona sobre paràmetres de status socioeconòmic de la població escolar i sobre la major o menor presència d'alumnat nouvingut o pertanyent a minories ètniques.

Durant els mesos de maig i juny de 2014 es van establir contactes, a través del Consorci d'Educació de Barcelona, amb diversos centres de la Ciutat per comunicar-los que havien estat seleccionats per a la realització de la prova pilot d'un nou programa, que havia de començar al setembre del mateix any.

Es va produir un ampli ventall de respostes, en el cas de les negatives bàsicament degudes a la urgència de l'oferta i a la planificació prèvia del curs que ja estava dissenyada i no deixava lloc a noves propostes, en el cas de les afirmatives, degudes en part a la necessitat de trobar "solucions" a determinades problemàtiques, a fer cas de les demandes d'una instància administrativa superior i a voler desenvolupar estratègies internes que permetessin generar respostes adients davant les problemàtiques discriminatòries presents a la societat i al món escolar.

Donat que no hi havia hagut un procés previ de reflexió col·lectiva del professorat ni una demanda d'un programa d'aquestes característiques per part dels centres seleccionats i que, en ser una prova pilot no hi havia antecedents que poguessin servir de referència, es pot considerar que la implementació d'aquests dos anys ha representat un autèntic *banc de proves* per al Programa (en paraules d'inspecció educativa, una *prova de foc*).

Entre alguns dels condicionants del desenvolupament es poden citar la interferència entre projectes institucionals, tant pel que fa a horaris de formació del professorat com al volum de feina generada que, no per falta de voluntat, podia ser difícil d'assumir; la mobilitat dels equips docents; les mancances en la cultura de treball sobre la necessitat de discussió pedagògica i de reflexió col·lectiva sobre els fenòmens socials involucrats; i, de manera especial, les resistències a indagar en les pròpies concepcions subjectives i les resistències als canvis en les pràctiques d'aula.

Les dinàmiques dels centres d'educació primària i les dels centres d'educació secundària, en termes generals, són força diferents. Encara que sempre hi ha excepcions, les escoles presenten una major permeabilitat i plasticitat que els instituts davant noves propostes. En relació al Programa, la implicació del gruix del professorat de cada centre ha estat molt més elevada a primària que a secundària. Fins i tot en aquesta segona etapa, contràriament al que es va demanar inicialment, la participació era quasi exclusivament de professorat amb càrrega tutorial i no tant d'equips docents de nivell o de cicle, necessaris per a una intervenció transversal.

A hores d'ara es pot afirmar que, **com major la implicació docent en nombre i en intensitat, millors els resultats obtinguts.**

1.2. Condicions de la implementació del Programa

Tal com s'ha dit anteriorment, la implementació del Programa té un "caràcter viu" amb efectes de retroalimentació i resistències que teixeixen xarxes i alcen barreres respectivament, sense que en la majoria d'ocasions hi hagi una evidència immediata de la seva presència. Aquestes particularitats tenen a veure amb la població escolar i el professorat de cada centre, amb la seva cultura de treball, experiència i dinàmiques internes, amb l'entorn social, amb la visió subjectiva del món i de la societat que tenen el conjunt de professionals que hi intervenen i que no és única sinó diversa i, en definitiva, al conjunt de peculiaritats que fan de cada institució, un centre únic encara que no homogeni.

La intenció inicial que cada escola i cada institut anés implementant les activitats didàctiques d'aula segons un ordre i un ritme pre-establerts va xocar d'entrada amb la seqüenciació dels continguts curriculars que cada institució decideix. Per tal que les activitats quedessin integrades en la programació ordinària, el moment d'execució ha estat variable entre trimestres i entre anys acadèmics.

El **major o menor grau d'adhesió personal** als diferents eixos del Programa, per part del professorat, es va traduir en una intensitat diferencial al moment de portar les activitats a la pràctica. De la mateixa manera que la **major o menor tolerància a la incertesa** va influir en el risc assumit per part del personal docent al moment d'assajar una metodologia poc afí al seu estil d'ensenyança o de treballar temes que, encara que en molts casos eren coneguts, no havien estat tractats amb anterioritat.

En el procés d'assessorament i formació en el centre, es van anar ajustant les expectatives inicials a cada situació concreta, de manera que el punt de partida no fos mai l'ideal i hipotètic considerat a priori sinó la capacitat d'assumpció real de cada escola i cada institut per poder avançar, a diferents ritmes, des d'allà on eren.

Seguint a Quintina Martín-Moreno (2007) que parla del centre educatiu versàtil i, anàlogament en aquest cas, fent referència al Programa, **la característica essencial ha estat l'adaptabilitat**, que implica flexibilitat, i la compatibilitat entre les estructures existents i les noves propostes, tant en la realització simultània com en la successiva. Així, l'adaptabilitat ha permès anar modificant la implementació segons les necessitats i el procés d'evolució en cada cas, sense perdre la coherència dels principis de concreció del Programa.

2. Enfocament i desenvolupament de la prova pilot

Malgrat que el Programa s'adreça a tota la comunitat educativa i al seu entorn, com que en aquest cas es fa referència exclusivament a la primera fase de la prova pilot, les característiques de l'enfocament quedaran sobretot centrades en professorat i alumnat.

Es parteix de la premissa que **els veritables canvis es produeixen a l'interior de les persones i de les comunitats** i que en cap cas no poden ésser imposats des de fora. En aquest sentit, la formació que correspon al Programa *Xarxa d'Escoles i Instituts per la Igualtat i la No-Discriminació* no pot ser entesa com a un producte que s'ofereix i que qui l'adquireix, amb una certa pràctica, estarà en possessió dels coneixements necessaris fins i tot per oferir-lo a altres. Com que no es tracta d'un programa de software que fàcilment es pot instal·lar i aplicar sinó de canviar concepcions arrelades, al llarg dels segles, en els sistemes de representació de cada individu, la formació s'entén com l'inici d'un procés que sempre serà inacabat.

La formació, en aquest Programa, té a veure amb la presa de consciència i el compromís ètic envers les relacions interpersonals. Per tant, no es tracta tant de la impartició de continguts conceptuals per part de persones expertes, com de l'acompanyament personalitzat i de la creació d'escenaris que actuïn com a facilitadors. Aquesta aproximació és vàlida per a la formació del professorat i també per al treball que aquest realitzi a l'aula i al centre amb l'alumnat.

El procés de socialització que permet a tots els individus constituir-se com a persones i integrar-se a les societats on viuen, impregna la visió del món i dota dels codis culturals per a interpretar-lo, relacionar-s'hi i créixer. Així es genera la capacitat d'adaptació al medi social i simultàniament la capacitat potencial de transformar-lo. La finalitat del Programa és justament la transformació a partir de l'anàlisi crítica de l'ordre social hegemònic, les micropolítiques de l'àmbit educatiu entre l'estabilitat i el canvi, la reflexió sobre allò que passa a l'aula i sobre allò que li passa a cadascú en la convivència quotidiana davant la diversitat de persones i grups.

Per tant, difícilment es pugui concebre un material infalible que garanteixi èxit i qualitat allà on s'apliqui, com en moltes ocasions es vol fer creure. Més aviat, es tracta de desenvolupar una metodologia que permeti engegar processos de reflexió i participació, que recuperi el protagonisme de totes les veus, que apunti a la construcció col·lectiva i que retorni al professorat i a l'alumnat la capacitat d'agència per actuar amb autonomia i de manera interdependent en favor de la justícia i la llibertat.

En aquest sentit l'assessorament als centres ha estat en forma d'acompanyament i de provisió d'alguns recursos per afavorir l'assumpció en primera persona dels reptes als quals s'enfronten, per anar tan lluny com les seves pròpies circumstàncies fessin possible i, en última instància, per generar com a mínim incomoditat davant l'*status quo*.

En tractar els prejudicis, els estereotips, les relacions abusives i les desigualtats en les interaccions personals es persegueix ni més ni menys un canvi de cultura i de paradigma, un canvi ideològic, que per tant no és ni fàcil ni ràpid, sinó que es caracteritza justament pel contrari, lentitud i complexitat.

2.1. Formació del professorat participant

Durant els dos cursos d'implementació de la primera fase de la prova pilot del Programa es va treballar des de dues vessants. A la primera part es va propiciar la discussió en els claustres al voltant dels continguts de diversos documents digitalitzats i videogràfics. A la segona part, diverses persones expertes en diferents camps socials relacionats amb l'educació van aportar els seus coneixements i experiència a través d'un plantejament, en ocasions en format taller i en ocasions de caràcter més expositiu, acompanyat d'un resum digitalitzat amb idees clau.

Durant els dos anys de treball, a les reunions presencials a cada centre el professorat exposava el treball realitzat a l'aula, la forma com l'havia plantejat, la metodologia de l'activitat realitzada, les actituds inicials de l'alumnat i els resultats obtinguts.

2.1.1. Procés de sensibilització

En el procés de sensibilització dels claustres i de la posada en comú dels punts de vista de cada docent participant, es van presentar diversos materials, de caràcter especialitzat però en un registre divulgatiu, que van servir per exposar i contrastar idees i començar a qüestionar diverses pràctiques.

- Article *"El dromedario no es un camello defectuoso. Atención a la diversidad en las organizaciones educativas"* de Miguel Ángel Santos Guerra. Tabanque nº 19 (2005)
- Article *"Perquè les paraules no se les enduu el vent... Per un ús no sexista de la llengua"* de Teresa Meana Suárez. Ajuntament de Quart de Poblet. (2005)
- Vídeo Documental *"Té sexe el meu cervell? [Mon cerveau a-t-il un sexe?]"* Crescendo Films. Eurovision Science. La Commission Européenne. DG Recherche. Guió i direcció: Laure De Lasalle, Producció: Serge Guez, Participació: France 5, RTBF [Televisió Belga] i PLANÈTE i suport del CNRS (2010)
- *Guia de coeducació per als centres educatius: pautes de reflexió i recursos per a l'elaboració d'un projecte de centre.* Montse Roset, Eugènia Pagès, Mirta Lojo, Esther Cortada. Generalitat de Catalunya: Institut Català de les Dones i Departament d'Educació. (2008)

La documentació aportada va permetre el debat sobre temes fonamentals relacionats amb la naturalització de moltes concepcions que formen part de les relacions de domini - submissió.

Una de les idees instal·lades en l'imaginari col·lectiu quan es parla de diversitat és que es fa al·lusió a alumnat amb NEE (necessitats educatives especials), o sigui amb algun tipus de discapacitat diagnosticada o bé, s'apunta a diversitat cultural en parlar d'alumnat nouvingut i els seus costums, llengua i religió. És a dir, la diversitat entesa des d'un reduccionisme que

categoritza grups homogenis hegemònics i grups minoritzats de “persones diferents”. Aquesta concepció es fa extensiva a tota la població des de les anàlisis androcèntriques, el que és masculí com a universal, com la norma, i el que és femení com l’apèndix. I, anàlogament, en parlar de famílies, la normalitat passa per la nuclear (que actualment no és la majoritària) i les altres sovint són les “desestructurades”. Si es tracta la diversitat afectiva, sexual i de gènere també es pensa que les persones diverses són les pertanyents al grup LGTBI, la resta representa la norma. Encara que en general, no s’expressi de forma tan explícita com s’ha descrit en aquestes línies, aquestes creences tenyeixen tota l’esfera relacional. Per això, l’article de Santos Guerra “El dromedario no es un camello defectuoso” marca l’inici del repensar on és i des d’on parla cadascú.

Una altra qüestió de pes té a veure amb la visibilització de les nenes i les dones, de les seves aportacions, dels valors considerats femenins, de la violència que implica negar o silenciar a les altres. I un primer esglaó és tractar pel seu nom, no negar els cossos sexuats de les dones, fer-les present allà on són, perquè “allò que no s’anomena, no existeix”. Encara que hi ha molts discursos interessats sobre l’economia de la llengua, sobre la redundància en la utilització dels femenins, etc., tal com expressa Eulàlia Lledó a *Llengua, diferència i context* (2007), “no es tracta d’una qüestió lingüística sinó política” i que “el masculí genèric és una convenció en la qual ens ensinistren”. Per tant, per posar a consideració aquest biaix ideològic l’article de Teresa Meana, redactat en un llenguatge directe i senzill ha permès posar en evidència l’androcentrisme i el sexisme interioritzat.

Sovint, quan es parla de femení i masculí s’apel·la als essencialismes, es considera que la constitució biològica marca els comportaments socials i, no en poques ocasions, s’addueixen arguments de caire científic per fonamentar aquestes afirmacions. El documental franc-belga “*Té sexe el meu cervell?*” ha possibilitat un debat molt intens sobre la vella dicotomia naturalesa – cultura i ha permès prendre consciència del *relat científic*, de noves aportacions fetes des de diversos centres d’investigació i d’universitats de diferents països que indicarien, des de la plasticitat neuronal, com l’experiència i l’aprenentatge modifiquen les estructures cerebrals. La discussió va possibilitar l’obertura d’un espai de reflexió que qüestiona profundament els estereotips i les identitats de gènere, l’heteronormativitat i les fronteres entre la normalitat i l’excepcionalitat.

Finalment, a partir de la lectura de la Guia de Coeducació i la selecció de temes per a la discussió, es va poder plantejar què es podia fer des de cada centre, des de cada equip i des de cada professional per avançar en coeducació a la realitat concreta quotidiana, és a dir, com al que fer diari es pot incidir en la superació de la discriminació i les violències simbòliques i físiques que jerarquitzen les relacions. En aquest últim debat, es tractava més la reflexió per a concitar a l’acció després de totes les discussions prèvies. (El resum de tots els debats es pot consultar a l’Annex 1).

2.1.2. Procés d’aprofundiment

En un segon moment, durant el curs acadèmic 2015-2016, es van realitzar a cada centre unes intervencions a càrrec de persones expertes en diversos àmbits, segons es fa constar a

continuació, amb la finalitat d'aprofundir alguns dels temes tractats i d'obrir nous escenaris de reflexió. En aquest període es va poder constatar que les persones que no havien estat el curs anterior i per tant no havien passat pel procés de sensibilització previ, manifestaven les seves reticències i feien explícites les seves resistències davant els discursos i posicionaments de les sessions monogràfiques.

- Glòria Canyet de la Fundació Familiium. Diversitat familiar i famílies homoparentals.
- Marina Subirats. Coeducació.
- Beatriu Masià de l'entitat Tamaia. Violència masclista.
- Miquel Missé. Diversitat afectiva, sexual i de gènere.
- Miriam Alemán de l'entitat Candela. Xarxes, TICs i ciberassetjament des d'una perspectiva de gènere.
- Paco Cascón. Resolució pacífica de conflictes.

El segon curs 2015-2016, després de la preceptiva reunió de treball amb cada claustre va tenir lloc un taller de diversitat familiar. Les tècniques de dinamització van ser variades en funció del nombre de persones assistents, de les seves actituds inicials i de les possibilitats de cada espai. Gairebé sempre s'arribava a la conclusió que en qüestió de famílies "la norma és que no hi ha norma", s'incitava a fer suggeriments de mesures inclusives i es van donar pautes de fàcil adopció per fer manifest el caràcter inclusiu de la institució. A partir d'aquesta sessió alguns centres van canviar les consignes donades a l'alumnat en relació a les seves famílies, van modificar els termes de les circulars del centre i en algun cas van passar per consell escolar el canvi d'AMPA (Associació de Mares i Pares d'Alumnes) a AFA (Associació de Famílies d'Alumnes).

L'abordatge de la coeducació per part de Marina Subirats va incidir especialment en la socialització de gènere a partir del sistema sexe/gènere i del binomi naturalesa/cultura. Va aportar dades d'un estudi on es recollien els índex de mortalitat per franges d'edat i sexe i on es podia veure que de la mortalitat en persones joves, entre 20 i 35 anys, en alguns casos les xifres corresponents a homes duplicaven i triplicaven les de les dones i es va centrar en els perills de la violència masclista per als propis homes. Es va tractar la construcció de la feminitat (*ser per a altres*) i de la masculinitat (*el guerrer*) i les conseqüències negatives que aquestes construccions tenen per a totes les persones.

La violència masclista es va presentar des d'una perspectiva sistèmica amb la corresponent fonamentació teòrica i després es va procedir a la visualització del film "Vestido nuevo" (2007) de Sergi Pérez (que és un dels materials utilitzats en les activitats didàctiques de la Xarxa) a educació primària i alguns fragments de la pel·lícula "Tres metros sobre el cielo" (2010) dirigida per Fernando González Molina i protagonitzada per un ídol d'adolescents. En ambdós

documents audiovisuals es tractava d'aplicar els elements teòrics de la primera part de la sessió, per identificar totes les expressions de violència i col·locar-les dins la categoria d'anàlisi corresponent.

El sociòleg i activista trans Miquel Missé va fer la sessió monogràfica de diversitat afectiva, sexual i de gènere. El rigor teòric del tractament del tema i el registre col·loquial de la presentació va suscitar reaccions molt diverses per part del professorat i no va deixar espai per a la indiferència. En alguns centres, fins i tot, va accentuar l'actitud explícita d'acollida a alumnat i famílies LGTBI que s'havia gestat anteriorment durant tot el procés de sensibilització.

Una de les preocupacions dels centres d'educació secundària i, cada vegada més, dels de primària és l'ús de les TICs (Tecnologies de la Informació i la Comunicació) per part d'adolescents i nenes i nens de menys de 12 anys. En aquest àmbit també es verifica el biaix de gènere que travessa totes les esferes de la societat. Es van tractar violències relacionades amb el ciberassetjament, el sexting i el grooming, i també les que tenen a veure amb el control de la parella a l'espai virtual en tant que relacions abusives de poder, que en molts casos passen inadvertides o s'entenen com a una demostració d'afecte.

Finalment, es va treballar el marc d'educació en i per al conflicte, fent èmfasi en la diferència entre violència i conflicte, amb tolerància zero en el primer cas i en l'abordatge positiu en el segon. Alguns dels elements de molta força en aquesta sessió venen donats per la concepció processual i no puntual de la violència i els conflictes i pels diferents tipus de violència, que sovint queden reduïts a la violència física explícita. Es fan propostes perquè el professorat a l'aula treballi amb l'alumnat per afavorir el diàleg, el consens i la negociació davant els conflictes en el marc d'una cultura de pau però insistint que davant la violència no hi ha negociació possible. (El resum dels objectius i continguts de cada sessió monogràfica es poden consultar a l'Annex 2).

2.1.3. Experimentació a l'aula

Tot el treball de reflexió i posada en comú sobre els temes abordats a la formació i al procés de sensibilització van tenir una traducció informal en les interaccions que de manera quotidiana es produeixen en un centre educatiu.

A nivell formal però, hi havia un compromís, assumit amb diferents graus d'intensitat segons el centre i segons llur professorat, de portar a la pràctica diverses activitats didàctiques concebudes dins els continguts prescriptius del currículum oficial amb objectius propis del Programa.

La consigna per al professorat era que cada activitat representava una proposta inicial que s'havia d'adaptar a les característiques del grup classe i a l'experiència prèvia de l'alumnat en el tema a abordar. En tots els casos, la proposta metodològica de les activitats prioritza el treball en petit grup (parelles o trios), la discussió i conclusions raonades sobre un plantejament inicial i l'exposició al grup classe dels petits grups per al debat i el consens. Aquesta manera de treballar contribueix a crear més oportunitats de participació a totes les

persones del grup i no només d'aquelles que en gran grup tendeixen a monopolitzar l'ús de la paraula.

En general, els plantejaments didàctics proposats no requereixen de coneixements previs ni altes competències en llengua escrita per a propiciar la participació de tot l'alumnat, independentment del seu rendiment acadèmic. Es prioritza la llengua oral, l'argumentació del propi punt de vista, l'escolta activa, el consens, l'assertivitat i el diàleg. De la mateixa manera que en el treball amb el professorat, la idea de fons és poder fer una anàlisi crítica de determinades situacions i realitzar propostes de canvi per a la millora.

Totes les activitats realitzades es van publicar oportunament a una plataforma de formació del Consorci d'Educació de Barcelona, amb un accés restringit al professorat participant, com a espai virtual comú per a compartir experiències i coneixements. El Portal Odissea possibilita d'aquesta manera una formació horitzontal que, per una part requereix de la formalització de l'experiència realitzada per poder ensenyar-la i de l'altra, la possibilitat de servir com a model per a la resta de professorat. També, pot resultar estimulante per projectar el treball de cada centre i contribuir d'aquesta manera a avançar en les concrecions. (Les activitats realitzades per cada centre es poden consultar a l'Annex 3).

2.2. Aspectes d'organització funcional

2.2.1. Acreditació de la formació. Nombre d'hores i de participants

La formació del Programa ha estat validada pel Consorci d'Educació de Barcelona, en modalitat d'Assessorament en centre, de caràcter extensiu. S'han acreditat trenta hores de formació per curs acadèmic.

El flux de professorat entre els dos cursos acadèmics d'implementació, de professorat que marxa i de nova incorporació, dona les següents xifres:

Professorat que acredita 30 hores de formació (un curs acadèmic): 145 docents

Professorat que acredita 60 hores de formació (dos cursos acadèmics): 126 docents

2.2.2. Grups experimentals d'alumnat

L'alumnat participant es pot xifrar en aproximadament 3.000 infants i adolescents adscrits als centres pilot. De tots els nivells educatius implicats, de primer a sisè a educació primària i de primer a quart d'educació secundària obligatòria, es van avaluar els senars durant el curs 2014-2015 i els parells durant el curs 2015-2016. Per tant, els mateixos grups d'alumnes van respondre a les proves durant els dos cursos acadèmics i en el cas dels centres amb més de dues línies, se'n van seleccionar dues.

Ara bé, com que la implementació a l'aula depenia directament del professorat inscrit a la formació, tots els nivells avaluats implementaven activitats didàctiques encara que a alguns grups classe no es passessin els qüestionaris i als nivells que no eren avaluats també es feien activitats didàctiques, sobretot durant el segon any perquè es tractava de donar continuïtat a la programació feta el curs anterior.

Com que en acabar el primer curs d'implementació dos centres es van donar de baixa, pel tipus de continguts que el Programa aborda i per càrrega de feina, la mostra es va veure reduïda en una línia a educació primària i en dues a educació secundària. En termes generals es pot afirmar que es va produir una acció directa amb aproximadament 1.500 alumnes i indirecta amb 1.500 més. En el primer cas, l'alumnat dels grups experimentals per cicles educatius queda especificat al següent quadre. Com s'ha dit anteriorment, no tot aquest alumnat que ha desenvolupat el Programa, ha estat avaluat.

NIVELL	CURS	NOMBRE ALUMNES
Primer	14-15	264
Segon	15-16	224
Tercer	14-15	222
Quart	15-16	207
Cinquè	14-15	216
Sisè	15-16	196

Primer ESO	14-15	476
Segon ESO	15-16	423
Tercer ESO	14-15	390
Quart ESO	15-16	383

2.2.3. Centres d'implementació

Dels centres seleccionats inicialment per a la implementació del Programa, finalment en van ser 11 els que van desenvolupar-lo, segons el detall que seguidament s'exposa. Donat que la participació, encara que mediada des del Consorci d'Educació de Barcelona, no era d'obligat compliment, al final del primer curs, 14-15, dos centres van expressar la seva voluntat de no continuar. Han estat dos centres de titularitat municipal, un d'educació primària i l'altre, d'educació secundària.

	Estatut socioeconòmic mitjà població	Una línia	Dues línies	Tres línies	Quatre línies
Educació Primària	Baix	L'Esperança	Elisenda de Montcada 		
			Antaviana 		
	Mig Baix	Lloret			
	Mig		Torrent de Can Carabassa		
	Mig Alt	La Concepció			
Educació Secundària	Baix	Roger de Flor 			
	Mig Baix				Pia Sant Antoni
	Mig			Valldemossa	Joan Boscà
	Mig Alt		Virolai		

Titularitat centres		
	Pública	
	Concertada	Laica
		Religiosa

Diversitat ètnica i cultural	
	Poble gitano
	Minories ètniques i culturals

2.2.4. Recursos pedagògics d'ampliació i aprofundiment a l'aula

Com s'ha dit anteriorment, les intervencions externes als centres només tenen sentit si s'emmarquen en un treball continuat a càrrec del professorat. I aquest ha estat el cas en la

realització de tallers a cada nivell educatiu, a càrrec d'especialistes en els temes abordats. Es va comptar amb les aportacions de diverses entitats de reconegut prestigi en els seus respectius àmbits d'actuació.

D'altra banda, s'ha facilitat a mode de biblioteca itinerant, un conjunt de maletes pedagògiques amb llibres per a cada cicle educatiu, amb diversitat de propostes temàtiques i diferent grau de complexitat, per tal de facilitar l'accés lliure per part de tot l'alumnat a materials bibliogràfics sobre els eixos temàtics del Programa.

A final de 2016, des del Departament d'Economia Social i Solidària, a partir del treball del Grup d'Economia de les Cures, es va generar una col·laboració, que va consistir en l'aportació de llibres per a les maletes pedagògiques sobre temes de cura, principalment a l'àmbit comunitari, encara que també es va ampliar a l'àmbit familiar i d'entorn proper.

2.2.4.1. Els tallers a càrrec d'entitats especialitzades

ETAPA	NIVELL	NOM DEL TALLER	ENTITAT	METODOLOGIA TÈCNIQUES IMPLEMENTACIÓ	TEMÀTIQUES ABORDADES	NOMBRE TALLERS	NOMBRE ALUMNES
EDUCACIÓ PRIMÀRIA	Primer	<i>Tres iguals tres diferents</i>	E-COM	Teatre de titelles	Diversitat familiar, funcional i ètnica	12	264
	Segon	<i>Iniciació llenguatge audiovisual</i>	Drac Màgic	Dinàmiques participatives de treball grupal	Alfabetització en llenguatges audiovisuals. El relat a través de les imatges i els sons	10	224
	Tercer	<i>Una història d'amistat</i>	La Nave Va	Dinàmiques participatives, dramatitzacions i rol playing	Diversitat personal i grupal. Assetjament	10	222
	Quart	<i>Publicitat i estereotips</i>	Drac Màgic	Dinàmiques participatives de treball grupal	Estereotips sexistes a la publicitat, normativitat dels cossos i de les relacions. Imatges i punt de vista	9	207
	Cinquè	<i>Imaginari i realitat</i>	Coeducació	Dinàmiques participatives de treball grupal	Canvis puberals i gènere. Estereotips sexistes	9	216
	Sisè	<i>Parlem de famílies. Nenes i nens amb dues mares o dos pares</i>	Pandora	Dinàmiques grupals al voltant d'un conte. Producció d'un relat	Concepte de família. Models d'estructures familiars. Estratègies reconeixement.	8	196
EDUCACIÓ SECUNDÀRIA	Primer ESO	<i>Encaixar... o trencar les caixes?</i>	Fil a l'Agulla	Dinàmiques vivencials en format taller	Construcció social del gènere. Relacions abusives	17	476
	Segon ESO	<i>Actuem la diversitat</i>	La Xixa Teatre	Taller vivencial amb jocs i tècniques de teatre	Generalització, estereotips i prejudicis per edat, sexe, diversitat	15	423

	Tercer ESO	<i>Estimo com sóc</i>	Candela	Dinàmiques participatives en format taller	cultural Identitat sexual, afectiva i de gènere. LGTBIfòbia. Heteronormalitat. Sexualitats minoritzades	15	390
		<i>Diversitat afectiu sexual a l'adolescència</i>	Pandora	Exposició dinamitzada	Les identitats LGTBI, situació en el món. Dades.	15	390
	Quart ESO	<i>M'agrada</i>	Enruta't	Taller d'educació afectiva i sexual. Rol playing	Cos, sexualitat i plaer	14	383

2.2.4.2. Les maletes pedagògiques

ETAPA	MÒDUL CICLE	NOMBRE MALETES	NOMBRE LLIBRES PER MALETA	PRINCIPALS TEMÀTIQUES TRACTADES
EDUCACIÓ PRIMÀRIA	I Cicle inicial	3	31	Diversitat: familiar, ètnica i cultural, de gènere, funcional. Sexualitat. Autoconeixement. Assertivitat. Rols i estereotips de gènere. Violència masclista. Xenofòbia. Interculturalitat. Cooperació i col·laboració. Coresponsabilitat. Cultura de pau.
	II Cicle mitjà	3	36	Diversitat: familiar, de gènere, cultural. Genealogia femenina. Treball domèstic, rols i estereotips de gènere. Educació emocional. Sexualitat. Coresponsabilitat. Interculturalitat. Col·laboració. Cultura de pau.
	III Cicle superior	3	34	Diversitat: familiar, de gènere, cultural, funcional. Masculinitats alternatives. Genealogiafemenina. Rols i estereotips de gènere. Coresponsabilitat. Racisme i Interculturalitat. Treball cooperatiu. Cultura de pau.
EDUCACIÓ SECUNDÀRIA	IV Primer cicle ESO	4	34	Discriminació, prejudicis, exclusió. Diversitat: cultural, de gènere, funcional. Masclisme. Assetjament. Treball de cura. Genealogia femenina. Cultura de pau. Ecologia i cura del medi ambient.
	V Segon cicle ESO	4	42	Cultura de pau i conflictes bèl·lics. Guerra civil. Nazisme. Discriminació racial. Diversitat afectiu sexual. Construcció social del gènere. Noves masculinitats. Assetjament. Sexualitat i gènere. Discriminació de gènere. Violència masclista, micromasclismes. Lluita feminista.
	TOTAL	17 MALETES	536 LLIBRES	

3. Avaluació

L'avaluació de la implementació de la prova pilot del Programa ha estat a càrrec de Neus Roca, responsable d'un equip de recerca del Departament de Psicologia Social (Facultat de Psicologia) de la Universitat de Barcelona. Les proves que es passen a l'alumnat van ser presentades oportunament al Grup Motor del Programa, on es van introduir esmenes i modificacions, en alguns casos decidides per acord unànim i en altres ocasions per majoria.

3.1. Disseny i calendari d'avaluació

S'ha aplicat un *disseny longitudinal comparatiu pretest – postest amb grup control*, és a dir que s'han fet mesures repetides abans, durant i al final de la prova pilot del Programa en els centres experimentals i s'han passat les mateixes proves a centres d'una mostra testimoni que no ha fet el Programa. (El llistat de tots els centres es pot consultar a l'Annex 4).

D'aquesta manera es pot fonamentar que *els canvis detectats són deguts a l'aplicació del Programa* i no al procés desenvolupament humà ni a fenòmens relacionats amb el context social ni a l'atzar.

Amb posterioritat a la finalització de la implementació es repetiran les proves per verificar els efectes de persistència o perdurabilitat del Programa.

El disseny segueix les recomanacions d'organismes internacionals com l'Organització Mundial de la Salut per avaluar programes que fomenten la prevenció primària de la violència i l'equitat social.

Seguidament s'exposa el calendari d'avaluació.

	Curs acadèmic	Períodes	Moment avaluació
PROVA PILOT	2014-2015	Setembre, octubre, novembre 2014	Inicial
		Abril, maig, juny 2015	Intermitja
	2015-2016	Abril, maig, juny 2016	Final
SENSE APLICACIÓ DEL PROGRAMA PILOT	2016-2017	Abril, maig, juny 2017	Impacte a mig termini

3.2. Instruments d'avaluació

De cara a l'avaluació de resultats, s'ha fet una adaptació per a les diverses franges d'edat d'escala estandarditzades que gaudeixen de fiabilitat i validesa psicomètriques. Els diversos ítems de les escales responen a indicadors d'actituds negatives (prejudicis) i d'actituds positives (acceptació i proximitat social).

Concretament, per a la construcció de les proves s'han fan servir:

- Escales d'actituds sexistes per a l'eix de *discriminació per raó de sexe*, d'orientació afectiva sexual i per *diversitat sexual i de gènere*.
- Escales de prejudicis envers la *diversitat d'origen ètnic i cultural*.
- Escales de distància social envers la *diversitat funcional* de base sensorial, motriu i psicològica.
- Escala sobre empatia com a actitud positiva transversal.
- Escales de violència amb diferents tipus i graus de violència quotidiana de baixa intensitat i comportaments de discriminació, assetjament i agressió física directa.
- Escala de percepció d'abús dins la parella heterosexual (només a educació secundària), *patida* per part de les noies i *exercida* per part dels nois.

A les proves adaptades es va aplicar l'índex estadístic Alpha de Cronbach per comprovar la seva consistència interna i en la majoria dels casos el nivell és bo i acceptable, superior en la franja d'edat de 14 a 18 anys, que ja estaven més contrastades.

El curs 2014-2015 es van passar, en format paper, qüestionaris i escales de conformitat a primer, tercer i cinquè d'educació primària i a primer i tercer d'educació secundària obligatòria i el curs 2015-2016, les mateixes proves a segon, quart i sisè i a segon i quart de les mateixes etapes.

A més de les respostes a les proves realitzades, s'han recollit dades a través d'entrevistes grupals a petits grups heterogenis d'alumnat de diversos grups classe.

Durant la implementació del Programa també s'han valorat alguns aspectes de funcionament en relació a les activitats didàctiques proposades, a la formació en centre, a l'assessorament i als recursos pedagògics de suport com els tallers per a l'alumnat i les maletes pedagògiques. Aquesta avaluació de procés s'ha portat a terme en entorns virtuals. Es va fer arribar un link a través del correu electrònic al professorat, equips directius, talleristes, alumnat, etc. que havien de respondre, per entrar a un aplicatiu dissenyat amb aquesta finalitat. En aquest cas es va acordar amb la coordinació del Programa els ítems a indagar, tenint en compte que el qüestionari fos àgil, de lectura ràpida i no excessivament llarg per tal d'evitar desercions.

3.3. Dades de l'avaluació de procés

De totes les enquestes contestades en entorn virtual durant dos cursos acadèmics, s'obtenen les següents puntuacions en relació al Programa, a l'Assessorament, als Tallers i a les Maletes pedagògiques, sobre una escala de 0 a 5, sent 0 la valoració més baixa i 5 la valoració més alta.

Aspecte a valorar	Escala de 0 a 5
Programa: activitats didàctiques i enfocament	3,7
Formació i Assessorament	3,9
Tallers	4,3
Maletes pedagògiques	3,9

3.4. Dades de l'avaluació de resultats

En aquests moments l'alumnat ha respost a les proves en tres ocasions, abans d'iniciar el desplegament del Programa, al final del primer any i al final del segon any. Per tant hi ha una avaluació de resultats del curs acadèmic 2014-2015, una altra del curs acadèmic 2015-2016 i, per últim s'ha fet una comparació entre els resultats inicials i els últims, que correspon al període complet 2014-2016.

Per a l'anàlisi comparativa de les proves s'ha utilitzat la tècnica estadística de l'Anàlisi de la variància (ANOVA) de mesures repetides de dos grups i tres observacions.

S'han comparat els resultats de les proves dels centres pilot amb els seus equivalents dels centres control. D'aquesta manera es pot assegurar que els efectes estadísticament significatius són efectes atribuïbles al programa i no a l'atzar, al desenvolupament entès com a canvi evolutiu o al context social, en haver descartat aquestes possibilitats pel disseny comparatiu i per les mostres emprades.

A continuació s'exposen els resultats que evidencien els canvis estadísticament significatius, per cicles educatius, és a dir els tres cicles d'educació primària i els dos de secundària obligatòria. S'ha de tenir en compte que en alguns casos els resultats corresponen a les avaluacions parcials (o bé al curs 14-15 o bé al curs 15-16) i en altres es refereix a l'avaluació completa (14-16).

3.4.1. Avaluació per eixos temàtics

Tant la formació del professorat com les activitats didàctiques d'aula implementades per aquest es vinculen als objectius del Programa, en els seus diversos eixos temàtics. Les proves d'avaluació aplicades als grups classe es centren en aquests eixos, mesurant diverses dimensions, segons s'explica a continuació.

3.4.1.1. Actitud igualitària cap als sexes

Peter Glick i Susan Fiske (1997) posen de relleu l'existència d'un **sexisme ambivalent** en les societats modernes, aquelles on la pressió dels moviments de dones ha estat més intensa. Aquesta categoria inclou un **sexisme hostil** i un **sexisme benèvol**. En el primer cas, es justifica la dominació masculina perquè es concep les **dones com a inferiors** als homes. En el segon cas, es presenta una actitud **aparentment més positiva** envers les dones, sempre que compleixin amb els **rols tradicionals**, que inclou un **paternalisme protector**, la **idealització de les dones com a esposes i mares** i el desig de relacions íntimes des de l'**amor romàntic**.

A l'avaluació, basada en una adaptació de l'*Escala de Detecció de Sexisme en Adolescents* (Ramos, Cuadrado i Recio, 2007), s'ha considerat l'actitud igualitària en relació als sexes en termes d'absència de prejudicis sexistes, fent la diferenciació entre sexisme hostil i sexisme benèvol. En aquest sentit, s'exposen dos exemples corresponents als ítems d'un i de l'altre.

- *El marit és el cap de família i la dona ha de respectar la seva autoritat.* (hostil)

- *L'afecte i les carícies són més importants per a les dones que per als homes.* (benèvol)

Cal tenir en compte que la percepció subjectiva dels homes que actuen des del sexisme benèvol no necessàriament coincideix amb la percepció subjectiva de les dones envers les quals aquest s'orienta. En cap cas, no es considera que el sexisme benèvol sigui millor que l'hostil sinó que, fins i tot, se'l veu com a més perillós pel fet d'amagar les relacions de domini i submissió sota l'aparença de sentiments positius envers les dones. Ambdues vessants tenen com a finalitat garantir el manteniment del sistema patriarcal.

3.4.1.2. Actitud igualitària cap a la diversitat afectiu sexual i de gènere

El nivell de prejudicis davant la diversitat afectiu sexual i de gènere s'ha mesurat amb una adaptació de l'*Escala d'homofòbia moderna* (Raja i Stokes, 1998). Els qüestionaris han recollit les subescales de *Malestar personal*, *Homofòbia institucional* i *Desviació/canviabilitat*.

El **malestar personal** es defineix com a la necessitat d'**evitar el contacte personal** o la **poca proximitat (distància social)** amb gais i lesbianes, degut a una sensació d'incomoditat i a la creença que són persones perverses o malaltes.

L'**homofòbia institucional** fa referència a les pràctiques organitzades o sistemàtiques d'**exclusió** de lesbianes i gais a l'**àmbit polític, laboral, econòmic**, etc. i al rebuig a l'assignació de **drets socials** com el **dret al matrimoni** i la **capacitat marental i parental**.

La **desviació/canviabilitat** es relaciona amb la creença que les persones lesbianes i gais poden **canviar la seva orientació** quan vulguin.

Pel que fa referència al col·lectiu **trans**, els ítems dels qüestionaris fan referència a la identitat sexual i de gènere i al canvi de sexe i es mesura el nivell de prejudicis o **transfòbia**.

A continuació s'exemplifica aquesta conceptualització a través d'alguns ítems de les proves aplicades a l'alumnat.

- *Em sento incòmode o incòmoda pensant en dos nois que mantinguin una relació afectiu sexual (malestar personal)*
- *Crec que el matrimoni entre dues dones s'ha de prohibir (drets socials)*
- *Les lesbianes hauries de rebre teràpia per canviar la seva orientació sexual (desviació/canviabilitat)*
- *Una persona que neix home ha de ser home i si neix dona ha de ser dona (transfòbia)*

3.4.1.3. Actitud igualitària cap a la diversitat ètnica i cultural

El 1995 Pettigrew i Meertens plantegen un model per mesurar els prejudicis envers la diversitat ètnica i cultural a Europa Occidental amb dues formes d'expressió: el prejudici manifest i el prejudici subtil.

El **prejudici manifest** és el més **evident, directe i agressiu** i conté dues subescales, una en relació a la **percepció d'amenaça** per part de persones d'altres ètnies/cultures i el **rebuig obert** i l'altra relacionada amb la **falta de contacte personal** i l'evitació.

El **prejudici subtil**, en canvi, és **fred, distant i indirecte** i inclou tres subescales: la **defensa dels valors tradicionals**, l'**exageració de les diferències culturals** i la **menor manifestació de sentiments positius** envers les persones migrades o de minories culturals. En el cas del prejudici subtil, sovint es nega el prejudici i es busca la causa del distanciament en factors que no són ètnics o es fa alguna afirmació positiva sobre el grup en qüestió darrera la qual s'hi amaga una orientació negativa. El prejudici subtil forma part del discurs neoracista, cada vegada més predominant en societats on hi ha una forta pressió social normativa cap a la igualtat ètnica i cultural.

A les proves passades a l'alumnat s'han avaluat els prejudicis cap a la comunitat ètnic cultural que menys agrada, considerant una diversitat de sis orígens presentats en il·lustracions de personatges (nen - nena o noi - noia) amb el nom de l'origen.

Alguns exemples d'ítems de les escales utilitzades serien

- *Les persones XXX no són de fiar (prejudici manifest).*
- *Pel que conec, els nois i les noies XXX són molt diferents a la resta de la gent de Catalunya en els seus costums i manera de ser (prejudici subtil).*

3.4.1.4. Actitud igualitària cap a la diversitat funcional

A l'avaluació de l'actitud igualitària envers la **diversitat funcional** s'han pres en consideració tres tipus bàsics de **discapacitats**: la **sensorial**, que afecta els sentits; la **motriu**, que implica mobilitat reduïda; i, la **mental**, que comporta un ritme intel·lectual més lent. Les persones amb algun d'aquests tipus de discapacitats poden ser subjectes de major o menor acceptació o rebuig en funció del grau de dependència, de la facilitat de comunicació o de la importància social de les tasques que hagin de realitzar amb les corresponents adaptacions específiques.

Les escales aplicades són una adaptació del model de Piercy (2002) i alguns exemples dels seus ítems són:

- *La Cati és una noia que no hi veu gaire bé i ha de fer servir un bastó per no ensopegar. T'agradaria fer activitats extraescolars amb una noia com la Cati? (sensorial)*
- *El Lluís és un noi que té dificultats per caminar i no s'aguanta bé sense bastons. Voldries treballar a classe amb un noi com el Lluís? (motriu)*
- *El Ramón i la Neus són un nen i una nena que tenen un retard mental. Sovint necessiten més explicacions de la professora. Salutaries i parlaries amb una noia o un noi com la Neus o el Ramon tal com ho fas amb altres companys i companyes de classe? (mental)*

3.4.1.5. Empatia

S'ha avaluat també la capacitat empàtica de l'alumnat, com a una capacitat transversal, en una adaptació de l'anàlisi de l'Índex de Reactivitat Interpersonal (IRI, Interpersonal Reactivity Index, Davis, 1980) que és una de les mesures d'autoinforme més utilitzades. L'empatia tindria un paper fonamental en la disposició prosocial.

La resposta empàtica inclou la capacitat per comprendre l'altra persona i posar-se al seu lloc, a partir d'allò que s'observa, de la informació verbal o de la informació accessible des de la memòria (presa de perspectiva) i inclou també la reacció afectiva de compartir el seu estat emocional, que pot produir tristesa, malestar o ansietat. Per tant es contemplen dues dimensions, una **cognitiva**, que té a veure amb la **presa de perspectiva**, i una **emocional**, que es vincula a la **preocupació empàtica**.

Alguns exemples dels ítems aplicats són els següents:

- *A vegades trobo difícil veure les coses des del punt de vista dels altres (presa de perspectiva)*
- *Quan veig que s'aprofiten d'una persona sento la necessitat de protegir-la. (preocupació empàtica)*

3.4.1.6. Violència quotidiana entre iguals i (només a ed. Secundària) relacions abusives de parella

A l'avaluació realitzada s'entén per violència aquell acte o amenaça d'acte que causa danys a les persones. Aquesta violència pot ser de diversos tipus: verbal, relacional, física, sexual o realitzada a través de mitjans telemàtics i al ciberespai.

Aquestes manifestacions de violència són reportades per l'alumnat i s'entenen com a actes agressius interpersonals d'intensitat baixa o moderada, que a vegades acaben en violències interpersonals, que solen ser quotidianes i freqüents. Es tracta d'una violència de baix o moderat impacte en què una persona o grup de persones es veu, de forma puntual o continuada, exclosa, aïllada, amenaçada, atemorida, insultada o sexualment o físicament agredida.

És a dir que, s'ha avaluat la percepció de la presència de violència quotidiana, en base al *Qüestionari per a l'avaluació de la Violència quotidiana entre Iguals al Context Escolar* (CUVECO, AAVV, 2011) preguntant a l'alumnat sobre la violència que veu en els espais comuns del centre i sobre la rebuda en la pròpia persona per part d'altre alumnat del centre. La violència quotidiana observada entre iguals mostra la qualitat de les relacions interpersonals entre l'alumnat en l'entorn educatiu i la violència quotidiana patida expressa experiències personals de victimització per part d'altre alumnat.

Amb l'alumnat d'educació secundària obligatòria s'ha avaluat la forma específica d'abús en el cas de la parella per detectar la capacitat de reconèixer diversos indicadors de comportament en les relacions de parella com abusius, tant de les seves formes patents com de les encobertes. També s'ha preguntat si s'ha viscut o exercit.

A continuació es presenten diversos ítems dels qüestionaris passats a l'alumnat.

- *Els estudiants es fiquen en baralles* (violència física i verbal observada)
- *S'han burlat de mi o m'han menyspreat* (violència verbal i psicològica patida)
- *No li agrada quan ella pensa o actua diferent a ell* (relacions abusives de parella)
- *Critica o desconfia sovint dels seus amics, amigues, familiars o companys* (relacions abusives de parella)

4. Resultats

En termes generals, es pot afirmar que dels dos cursos d'implementació de la prova pilot del Programa, els resultats són més rellevants a educació primària que a educació secundària obligatòria. La diferència està relacionada amb el grau de desplegament efectuat en cadascuna d'aquestes etapes, que és superior en el primer cas.

Als tres cicles d'educació primària s'han obtingut resultats positius, en coherència amb els continguts específics desenvolupats. Destaquen els efectes positius d'augment d'actituds igualitàries envers els sexes a cycle mitjà i a cycle superior (8-11 anys) i la reducció dels dos tipus de sexisme, hostil i benèvol, que es manifesten durant tot el període d'implementació i que, per tant, es mantenen a mig termini.

A cycle superior, a més, hi ha un augment de l'actitud igualitària cap a la diversitat de gènere, concretament envers els comportaments no normatius, que es manté a curt termini. Aquesta circumstància es relaciona amb els continguts treballats durant el primer trimestre del segon curs d'aplicació, que feien referència a la diversitat familiar amb especial incidència de famílies homoparentals.

Als tres cicles s'identifiquen efectes positius en actitud igualitària envers la diversitat ètnica-cultural, encara que és a cycle inicial on aquests efectes s'acumulen els dos cursos del Programa complet.

Els efectes d'augment d'actitud igualitària envers la diversitat funcional han estat menors, i es manifesten a cycle inicial i a cycle mitjà on són de destacar els canvis envers la diversitat de tipus mental que acostuma a presentar més resistències que la motriu o la sensorial.

Pel que fa a la identificació de la violència, l'increment es situa principalment als cicles mitjà i superior i l'augment de l'actitud empàtica s'evidencia més a cycle inicial i mitjà.

Molts estudis realitzats des de la psicologia evolutiva apunten que al voltant dels sis anys, té lloc una adquisició binària i exclouent dels rols i identitats de gènere, propis del sistema patriarcal, i dels prejudicis ètnics de la majoria social de la societat de referència, i que seguidament es produeix un augment progressiu d'aquest assoliment que alhora s'acompanya d'una progressiva flexibilització dels estereotips fins al voltant dels deu anys. A partir dels onze anys apareix la consciència de la discriminació, de la pròpia opinió, de l'existència d'altres i de la seva diversitat, amb una influència de l'entorn social cada vegada més important. Aquestes característiques es relacionen amb l'estadi evolutiu de les operacions abstractes, pròpies del raonament formal.

Precisament per aquestes raons s'entén que els resultats de major intensitat es donin a cycle mitjà i cycle superior, període durant el qual es produeix una evolució de les capacitats, els interessos, la personalitat i el desenvolupament moral cap al descentrament i la capacitat d'abstracció.

Cal destacar però que el Programa ha obtingut efectes també en edats precedents als 10 anys, encara que la coincidència de característiques evolutives de flexibilització del binarisme de gènere i de la categorització social de la pertinença a majories o minories socials i ètnic

culturals, d'augment de la capacitat d'abstracció i dels interessos projectats amb més amplitud social facin més idonis els cicles mitjà i superior per obtenir canvis.

A educació secundària obligatòria, en canvi, els efectes del programa complet han estat escassos, encara que els parcials són més abundants. Convé tenir en compte que en aquesta etapa, els resultats estan bastant condicionats tant pel menor nombre d'activitats didàctiques desenvolupades com per la manca general de transversalitat des de les diferents àrees curriculars.

Destaquen els efectes positius aconseguits en les actituds igualitàries vers la diversitat afectiva sexual de lesbianes i gais i també vers la transsexualitat, més a primer cicle de secundària que al segon.

Cal destacar també els resultats positius en la identificació de la violència quotidiana entre iguals, observada i patida, sobretot en el segon cicle i en el reconeixement de l'abús de parella en el primer.

En la resta d'actituds igualitàries cap als sexes, cap a les diversitats ètnica cultural i cap a la diversitat funcional, així com en l'actitud empàtica, els resultats evidencien que en general els efectes són menors i en alguns casos no es produeixen.

Els efectes més minsos d'educació secundària tenen a veure amb diversos factors. A més del ja esmentat en relació a la menor intensitat de la implementació per part del professorat, pel menor nombre proporcional de participants i pel fet de centrar-se més en les hores de tutoria, també hi ha una relació amb característiques peculiars del moment evolutiu pre-adolescent i adolescent.

S'han fet propostes per al Programa respecte a la intensificació d'alguns continguts però també els resultats d'aquesta avaluació han permès suggerir direccions per al replantejament de continguts i estratègies.

A continuació es detallen els efectes positius concrets de la implementació del Programa per a cada cicle educatiu d'educació primària i d'educació secundària obligatòria i es fan referències a les temàtiques proposades com a eixos de treball durant la implementació.

4.1. Cicle inicial d'educació primària

Durant els dos anys d'implementació, els eixos de treball han estat relacionats amb el reconeixement del propi cos i de la resta del grup classe, visibilitzant la seva diversitat. S'ha proposat l'expressió de les emocions, activitats relacionades amb la cohesió grupal i les relacions al si del grup. També es van realitzar activitats al voltant de la diversitat familiar, els rols de gènere i la diversitat funcional, d'una manera introductòria.

S'hi han produït efectes estadísticament significatius en *actitud igualitària cap als sexes*, en les nenes durant el curs 14-15, en les dimensions de *sexisme hostil* i durant el 15-16, en les dimensions de *sexisme benèvol*, i, en els nens durant el curs 15-16, en les dimensions de *sexisme benèvol*.

També s'han produït canvis estadísticament significatius en *actitud igualitària davant la diversitat ètnica i cultural*, durant els dos cursos d'implementació (14-16), tant des del *prejudici manifest* com des del *prejudici subtil*.

A més, es verifiquen canvis estadísticament significatius en *actitud inclusiva davant la diversitat funcional*, en les *dimensions de diversitat mental*, durant el curs 15-16. És rellevant el canvi produït en els nens, en les dimensions citades.

Pel que fa a la *percepció de la violència quotidiana observada i patida*, s'atribueix al Programa un augment en aquesta percepció amb un efecte estadísticament significatiu durant el curs 14-15 en les *dimensions de violència verbal - relacional patida* i durant el curs 15-16 en l'experiència personal de *violència sexual patida*.

4.2. Cicle mitjà d'educació primària

Els eixos temàtics abordats en aquest cicle han estat centrats en la diversitat d'orígens, la diversitat cultural, la diversitat funcional i l'accessibilitat, l'empatia i els conflictes en les relacions interpersonals, els estereotips de gènere i les tasques de cura.

En *actitud igualitària cap als sexes* s'han produït canvis estadísticament significatius en *totes les dimensions* analitzades durant l'avaluació total 14-16. Cal destacar en les nenes durant tota l'avaluació 14-16 un canvi amb significació molt forta en *actitud igualitària cap als sexes des del sexisme hostil i des del sexisme benèvol*; i, en els nens, durant tota l'avaluació 14-16, un canvi amb significació molt fort en *actitud igualitària general cap als sexes* i en *actitud igualitària des del sexisme hostil*.

Durant tota l'avaluació 14-16, es verifica un canvi significatiu d'*actitud igualitària davant la diversitat sexual i de gènere* en la *dimensió d'agressió envers nenes amb comportament de gènere no-normatiu*, principalment pels canvis produïts en els nens.

Pel que fa a la *diversitat ètnica i cultural*, es verifiquen efectes positius estadísticament significatius en *actitud igualitària des del prejudici subtil* durant l'avaluació 14-15.

En *actitud igualitària davant la diversitat funcional*, durant l'avaluació del curs 15-16, es verifiquen efectes estadísticament significatius en l'*actitud inclusiva envers la diversitat mental*.

Durant el curs 15-16, apareixen efectes estadísticament significatius en l'*actitud empàtica i en la preocupació empàtica*, principalment pels canvis ocorreguts en els nens.

En l'avaluació total 14-16, s'aprecia un efecte estadísticament significatiu en l'augment de la *percepció de violència quotidiana observada*, especialment de la *violència verbal – relacional*, i efectes estadísticament significatius en l'*experiència personal de violència quotidiana patida, especialment la física*. En aquest àmbit, té especial rellevància l'augment detectat en les nenes de la percepció de violència quotidiana observada, especialment de la violència verbal – relacional durant tota l'avaluació 14-16 i de la patida en el 14-15.

4.3. Cicle superior d'educació primària

En aquest cicle els temes abordats han estat relacionats amb les relacions interpersonals abusives, prejudicis i estereotips i bons tractes i maltractes en el marc de la convivència. També s'ha treballat els canvis puberals i la cura i la diversitat funcional.

A l'avaluació 14-16 es verifiquen canvis estadísticament significatius en *actitud igualitària cap als sexes*, tant des del *sexisme hostil* com des del *benèvol*. Destaquen en aquest mateix període els canvis significatius *des del sexisme benèvol* en els grups de nenes i *des del sexisme hostil* en els grups de nens.

Respecte a l'actitud davant la *diversitat sexual, afectiu sexual i de gènere*, durant tota l'avaluació 14-16, es manifesten canvis significatius en actitud igualitària envers la diversitat de gènere en les nenes i canvis significatius en actitud igualitària envers la diversitat de gènere en els nens, especialment, en la *dimensió de proximitat social envers nens amb comportament de gènere no-normatiu*. En aquest mateix període 14-16, als grups de nenes es detecta una reducció significativa en la *dimensió d'agressió exercida envers nenes amb comportament de gènere no-normatiu* i canvis significatius en *actitud igualitària envers la diversitat de gènere en els nens*, especialment en la *dimensió de proximitat social*. A l'avaluació 14-16, als grups dels nens destaquen canvis significatius en *actitud igualitària envers la diversitat de gènere en els nens*, en la *dimensió de proximitat social envers nens amb comportament de gènere no-normatiu*.

Durant l'avaluació del 14-15, es manifesten en el grup de nens efectes estadísticament significatius en la *dimensió de presa de perspectiva respecte a l'actitud empàtica*.

En relació a la violència quotidiana es posa de manifest que als grups de nenes es manifesten efectes estadísticament significatius en l'augment de la *percepció de violència quotidiana observada*, especialment de la *violència física* en el 14-15 i de la *violència patida*, especialment la *verbal – relacional*, en el 15-16. Durant l'avaluació 14-16 als grups de nens es detecten efectes significatius en la *percepció de la violència quotidiana patida de tipus sexual*.

4.4. Primer cicle d'educació secundària obligatòria

Els eixos temàtics treballats s'emmarquen en la cultura de pau, la genealogia femenina, les migracions i la diversitat cultural i, la diversitat sexual, afectiu sexual i de gènere i la funcional.

En relació a la *diversitat sexual, afectiu sexual i de gènere* a tota l'avaluació 14-16 es mostra un augment significatiu de l'*actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual de les lesbianes*. També, canvis significatius en la *dimensió desviació i canviabilitat* i en la *dimensió institucional*. Hi ha un increment significatiu en *actitud igualitària cap a la diversitat afectiu sexual dels gais*, sobretot en la *dimensió de desviació i canviabilitat*. I, es mostren efectes positius significatius en l'*actitud igualitària cap a la diversitat de les persones trans*, especialment en la *dimensió d'absència de malestar personal* i en la *dimensió d'igualtat des de la desviació/binarisme*.

Durant el període 15-16 es mostren canvis significatius en *actitud igualitària general cap a la diversitat de gènere i afectiu sexual envers les noies amb comportaments no normatius*, especialment en la *dimensió de proximitat social*. També hi ha un augment significatiu de l'*actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual de les lesbianes* sobretot en la *dimensió d'absència de malestar personal*. A aquests canvis contribueixen de manera rellevant els grups de noies que durant el 15-16 mostren canvis significatius en l'*actitud igualitària envers la diversitat sexual, afectiu sexual i de gènere*, especialment en la *dimensió d'absència de malestar personal*.

Per la seva part, els grups de nois també contribueixen de forma rellevant als canvis generals, mostrant durant el període 14-16 efectes significatius en *actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual de les lesbianes*, en la puntuació general d'*actitud igualitària cap a la diversitat afectiu sexual de les lesbianes* i també en la *dimensió d'absència de desviació i canviabilitat*. Apareixen també canvis significatius en la *dimensió institucional*. D'altra banda, presenten canvis significatius en *actitud igualitària cap a la diversitat afectiu sexual dels gais* i canvis significatius en increment de l'*actitud igualitària cap a la diversitat de les persones trans*, especialment en les *dimensions d'absència de malestar personal* i en la *dimensió de creences sobre desviació i binarisme*.

En relació a la *percepció de la violència quotidiana*, durant tot el període 14-16 es mostra un augment significatiu respecte a l'*observada*, en les *dimensions de violència física i violència cibernètica* i es presenta un augment estadísticament significatiu en *reconeixement d'abús en la parella*. En aquest mateix període els grups de noies presenten un augment significatiu en la *percepció de la violència quotidiana observada*, en les *dimensions de violència física i violència cibernètica* i, els grups de nois mostren un augment estadísticament significatiu en *reconeixement d'abús en la parella*, en la *dimensió general* i en la *dimensió d'abús patent*.

Els resultats són minsos o inexistents en *actitud igualitària cap als sexes*, cap a la diversitat funcional i cap a la diversitat ètnic cultural.

4.5. Segon cicle d'educació secundària obligatòria

En aquest cicle els temes de treball preferent han estat els Drets Humans i els règims totalitaris, la diversitat sexual, afectiu sexual i de gènere, els estereotips de gènere i les relacions abusives de parella.

Pel que fa a la *diversitat de gènere i afectiu sexual*, durant el període 14-15 es produeix un increment significatiu en la *dimensió institucional de l'actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual dels gais* i també s'observen canvis significatius en *actitud igualitària envers la diversitat de gènere de les persones trans*. A aquests resultats contribueixen especialment els grups de nois, que presenten un increment significatiu de la puntuació en *actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual de les lesbianes*, en les *dimensions d'absència de creences lesbofòbiques i de desviació i canviabilitat* i un augment significatiu d'*actitud igualitària envers la diversitat afectiu sexual en els gais*.

Quant a la *percepció de la violència quotidiana*, es mostra a tota l'avaluació 14-16 un augment significatiu en la *percepció de la violència quotidiana observada*, en la *dimensió de violència física* i un augment significatiu en la *percepció de la violència quotidiana patida* en la *dimensió de violència verbal-relacional*. Durant el període 14-15 els grups de noies mostren un augment significatiu en la *percepció de la violència quotidiana observada* en la *dimensió de violència física* i en al *dimensió de violència cibernètica*. Per la seva part, els grups de nois posen de manifest durant el període 15-16 un augment significatiu en la *percepció de la violència quotidiana observada* en la *dimensió de violència sexual*.

Els resultats són minsos o inexistents en actitud igualitària cap als sexes, cap a la diversitat funcional i cap a la diversitat ètnic cultural.

Respecte als menors resultats a educació secundària en relació a actitud igualitària cap als sexes, l'anàlisi de l'equip d'avaluació posa de manifest els següents factors.

Els estudis evolutius sobre identificació i estereotips de gènere informen que a partir dels 12 anys s'observa un retorn a la rigidesa dels estereotips del sistema sexe/gènere patriarcal que no es tornen a flexibilitzar fins al voltant dels 17 anys. Es tracta d'un moment evolutiu en què l'adhesió als rols tradicionals de gènere és especialment important per donar seguretat a l'inici incert de la construcció de la identitat personal i l'afectiu sexual i de les relacions amb el sexes. Aquesta idea podria ajudar a entendre aquest moment evolutiu com d'especial resistència al trencament dels rols tradicionals del sistema sexe/gènere.

Es tracta d'una edat evolutiva especialment delicada per proposar el trencament de les normes socials predominants d'identificació sexual i de gènere donat que és un moment

d'iniciació a les relacions sexuals que converteixen la identificació de gènere i sexual en una àrea vital de temptativa i assaig, amb inseguretats on, a més a més, les relacions socials entre iguals comencen a ser més decisives que abans per al desenvolupament personal. Així, és una edat idònia perquè estan en desenvolupament però alhora és un moment que pot aixecar més resistències.

Per altra banda, l'equip d'avaluació fa les següents recomanacions. Seria, doncs, important per al Programa abordar el sexisme benèvol d'una manera més incisiva, especialment a secundària, sempre tenint en compte el sexe, l'edat i, com apunten molts estudis, el context social.

Seria interessant, per a la reducció del sexisme hostil en els nois (i també evitar els efectes reactius en contra) i el benèvol en les noies, crear grups segregats, no mixtos, i treballar de manera directa, sense jutjar ni culpabilitzar aquest tipus de creences i actituds. Per una altra banda, també s'ha evidenciat que no n'hi ha prou de treballar exclusivament amb aspectes cognitius, ja que el treball en el desenvolupament d'habilitats pràctiques (conductuals) haurien d'estar inclosos per a l'obtenció d'uns millors resultats. També cal assenyalar que els programes han de mantenir la seva intensitat inicial al llarg del temps perquè si no és així els efectes ja donats o els possibles efectes futurs podrien veure's mermats per la falta de continuació del projecte.

5. Conclusions sobre l'avaluació de resultats

En valorar els resultats de l'avaluació a partir de les proves passades a l'alumnat s'han de tenir en compte les següents qüestions:

- a) El grup diana és el professorat, per tant es tracta d'una avaluació indirecta.
- b) S'ha sostingut que un canvi actitudinal requereix d'un període mínim de 10 anys d'intervenció. El canvi d'actitud del professorat ha de tenir repercussions en l'alumnat. En el període de 2 anys d'implementació del Programa, durant els quals s'ha treballat amb el professorat i aquest amb l'alumnat, ja es posen en evidència canvis estadísticament significatius.
- c) El Programa abasta eixos d'una gran complexitat, entre d'altres:
 - Visualització positiva de la diversitat sexual, afectiva i de gènere, de la diversitat funcional i de la diversitat ètnica i cultural.
 - Prevenició de la discriminació en tots aquests àmbits, per tant desmuntatge de prejudicis, falses creences, estereotips, per a cada factor de diversitat.
 - Prevenició de la violència masclista contra les nenes i les dones i visualització de les aportacions de les dones a la civilització, històricament i en temps present. Genealogia femenina.
 - Ús d'un llenguatge inclusiu.
 - Prevenició de les relacions abusives en la parella. Amor romàntic i control.
 - Resolució pacífica de conflictes en el marc de la cultura de pau.
 - Identificació i rebuig de la violència i la discriminació en totes les seves formes.

Per tant, ni es poden treballar tots simultàniament ni s'exhaureixen les possibilitats en un abordatge inicial. Sí s'ha de reconèixer l'efecte multiplicador del treball en un dels eixos, que de vegades es transfereix a d'altres.

A la vista dels resultats obtinguts, en un context de màxima dificultat per les raons exposades a la Introducció d'aquest Informe, es considera que hi ha força raons per a l'optimisme, que el camí emprès, la metodologia emprada i els termes de la proposta d'implementació han tingut un efecte positiu.

6. Pressupost

A continuació s'especifica per anys, els costos de la preparació i de la implementació del Programa als centres educatius pilot i els costos de l'avaluació de resultats i de procés. En relació a enguany, les despeses de la implementació són estimades donat que encara està en fase de realització.

	Implementació	Avaluació	
2012	5.865		
2013	24.638,10		
2014	30.009,03	72.049,19	
2015	82.154,67	110.860,56	
2016	195.225,65	106.137,12	
Previst 2017	176.176,80	96357,08	
TOTALS	514.069	385.403,95	899.473

7. Línies de futur

A partir de l'any 2018 es preveu l'inici de l'etapa de generalització del Programa, que comportarà una incorporació progressiva de centres d'educació infantil, primària i secundària de Barcelona.

Cal destacar la importància de la col·laboració entre diferents administracions públiques, fins ara concretament entre la Regidoria de Feminismes i LGTBI i el Consorci d'Educació de Barcelona, i la participació de la Generalitat de Catalunya. En el futur, també resultarà cabdal el treball integrat interinstitucional per garantir la viabilitat d'una empresa d'aquestes dimensions.

La implementació del Programa com a prova pilot, que encara s'està realitzant, ha generat i genera valuosos coneixements que s'han de capitalitzar per garantir un desenvolupament apropiat a l'etapa de generalització.

Un dels aspectes més importants a tenir en compte es relaciona amb la concepció del professorat com a "palanca del canvi d'actituds". El projecte basa la seva força en la formació del professorat ja que és a través d'aquest col·lectiu que s'arriba a l'alumnat, per tant és fonamental que el personal formador i assessor siguin professionals de reconeguda expertesa que formi per igual a tota la comunitat educativa. Només professionals amb provada expertesa en els temes abordats, amb una dilatada experiència, un coneixement acurat del funcionament dels centres educatius i una perspectiva teòrica en consonància amb els objectius del Programa estarien en condicions de propiciar un canvi d'actituds.

La rellevància de la temàtica abordada està directament vinculada a la representació del món i al sistema de relacions de cada persona implicada. Es posa de manifest, de manera significativa, que com s'ha dit anteriorment "Allò personal és polític". No es tracta de la pragmàtica usuària d'un programa informàtic sinó d'un canvi profund en una cultura mil·lenària basada en la jerarquització de les relacions personals i l'abús de poder. L'envergadura dels objectius que es volen assolir demanda la presència de tot el professorat en un pla horitzontal de participació de cada centre a totes les accions formatives, per tal d'evitar justament la jerarquització dels nivells de participació i el risc de manca de rigor en la representació de totes les veus.

Cobren especial significació les xarxes comunitàries teixides des dels centres educatius i la metodologia d'investigació - acció participativa, per tal que cada comunitat arribi tan lluny com pugui i vulgui.

L'avaluació dels processos iniciats en les comunitats educatives de cada territori (professorat, alumnat, famílies, entitats i serveis territorials, etc.) requereix d'un seguiment acurat i d'una dinamització, que no pot ser normativa, per donar compte de l'evolució en tota la seva complexitat. Només el desplegament dels recursos necessaris pot assegurar les condicions indispensables del seu desenvolupament.